

OPLEVELSESANALYSE OG SUBJEKTIVITET

Søren Nagbøl

Artiklen tematiserer forholdet mellem oplevelsesanalyse og subjektivitet. Der tages afsæt i Alfred Lorenzers interpretation af Sigmund Freuds tidlige neurofysiologiske skrifter og de metapsykologiske arbejder. Lorenzers videreudvikling af Freud fører til et socialisationsteoretisk koncept, der er centreret om begreberne SCENE, SUBJEKT OG DET UBEVIDSTE. Alfred Lorenzers materialistiske forståelse af psykoanalysens teori og praksis baner vejen for den psykoanalytiske dybdehermeneutiske fremgangsmåde. Den viser sig at være anvendelig i forbindelse med psykoanalytiske studier af kulturelle socialisationsinstitutioner. Gennem analyser af arkitektoniske iscenesættelser udvikles en interpretationsmodel som benævnes OPLEVELSESANALYSE.

Den 22 april i år blev Alfred Lorenzer 80 år. I den anledning har Ulrike Prokop udgivet bogen: *Die Sprache, der Sinn, das Unbewußte. Psychoanalytisches Grundverständnis und Neurowissenschaften* (2002). Bogen er forsynet med en indledning af Bernard Görlich og en indføring af Marianne Leuzinger-Bohleber. Dens kerne er Alfred Lorenzers Costa Rica-forelæsninger, som han afholdt i Sydamerika i 1986.

I 1970erne blev Alfred Lorenzers værker læst herhjemme med stor begejstring. To af hans bøger, *Sprogbeskadigelse og rekonstruktion* og *Materialistisk socialisationsteori*, blev oversat til dansk, men interessen ebbede i løbet af 1980erne ud, og i dag er hans værker kun kendt af få, men trofaste tilhængere fra den tid, da psykoanalysen og den historiske materialisme var på dagsordenen. Udgivelsen *Die Sprache, der Sinn, das Unbewußte* er en velkommen lejlighed til både at præsentere Alfred Lorenzers værk for nye læsere og forfølge den drejning mod den psykoanalytiske kulturanalyse, som hans forskning slog ind på i 1980erne.

Karakteristisk for Alfred Lorenzers forskning er, at han har bevæget sig på tværs af faggrænser og begivet sig ind på nye forskningsfelter uden at tabe den fundamentale forståelse for menneskers subjektivitet.

Biografisk rids

Alfred Lorenzer er født i 1922 i Ulm i Tyskland. Han ønskede sig oprindeligt en uddannelse som arkitekt, men valgte – for at undgå at blive sendt til de forreste frontlinier under krigen – at studere medicin. Fra begyndelsen af sin karriere som læge i 1950erne er han optaget af en forskning, der handler om forholdet mellem menneskers naturlige anlæg og omgivelsernes indflydelse på deres psykofysiske genese. Han afleverer i 1954 sin doktorafhandling til Ernst Kretschmer (forfatteren til de berømte studier om *Körperbau und Charakter*) ved det medicinske Fakultet i Tübingen. Dele af afhandlingen behandler socialisationsproblematikken, men inden for de rammer, der på det tidspunkt gør sig gældende i psykiatrien, nemlig forholdet mellem konstitutionspsykologien og de biologiske anlæg.

De socialpsykologiske temaer, som Lorenzer beskæftigede sig med i 1950erne, førte ham fra psykiatrien til psykoanalysen. Fra 1954 til 1960 arbejder han som psykiater på universitetets nerveklinik i Tübingen og går samtidig i analyse for at uddanne sig som psykoanalytiker hos Felix Schottlaender i Stuttgart. Det er sammenhængen mellem livssituation, karakter og subjektive oplevelses- og reaktionsformer i psykiske sygdommes hændelsesforløb, der optager ham. Han etablerer nye begrebsfelter såsom *scene, subjekt og det ubevidste* som væsentlige aspekter i sine undersøgelser, hvor der fokuseres på de forhold, som har indflydelse på destruktionen af menneskers personlighedsstrukturer. Han vil gøre rede for, hvorledes ydre sociale forhold kan deformere personlighedsmønsteret hos voksne.

Alfred Lorenzer havde efter krigen arbejdet terapeutisk med KZ-fangers lidelser og traumer. Han fik dermed indblik i, hvilke typer af beskadigelse og lidelse indespærringen i koncentrationslejre havde påført sunde mennesker. Arbejdet med gåderne og omstændighederne ved traumatiske neuroser kunne – dette måtte han erkende – ikke forstås alene på baggrund af erfaringer fra psykoanalysen. Kun hvis man åbnede erkendelserne fra den psykoanalytiske praksis og så dem i lyset af en kritisk teori om samfundet, kunne man forstå deformationerne og finde en løsning.

Da Lorenzer i 1963 planlægger temaet for sit habilitationsskrift, har han arbejdet tre år på den psykosomatiske klinik ved universitet Heidelberg, der på det tidspunkt var det førende center for psykosomatisk forskning i Tyskland. Han vælger ikke at gå ind på den fagspecifikke forskning, som findes på feltet. Han vil i stedet udforske problemet den traumatiske neurose i forbindelse med en bestemmelse af psykoanalysens særlige karakteristika som videnskab. Som en dreven psykiater gælder det for ham om at klarlægge, hvorledes strukturen i den psykoanalytiske erkendelse adskiller sig fra den måde, man søger sine oplysninger på i psykiatrien. Bestræbelserne må rette sig mod nøje at bestemme psykoanalysens egenart som videnskab. For Lorenzer kommer det an på at kunne dokumentere, hvorle-

des strukturen i den psykoanalytiske forståelse adskiller sig fra den i psykiatrien. Begrunde, hvorfor man med det psykoanalytiske koncept bedre kan forstå personlighedsstrukturens kropslige og sociale bestemthed end inden for en traditionel naturvidenskabelig forklaringsmodel. Det er det grundlæggende spørgsmål angående ejendommeligheden ved den *psykoanalytiske fremgangsmåde* og erkendelsesgenstanden i Freuds videnskab om *det ubevidste*, som optager ham.

Lorenzers videnskabelige program startede derfor med ønsket om at kunne bidrage til en løsning af gåden om traumers psyko- og sociogenese. Han vil undersøge, hvorledes man kan nå til erkendelse af beskadigelser af den subjektive struktur, såvel i et neurofysiologisk som i et socialvidenskabeligt perspektiv – en problemformulering, som foregriber hans socialisationsteori, og som udmunder i hans habilitationsskrift, hvis tema er: *Symbol und Verstehen im psychoanalytischen Prozess* (1970).

Lorenzers metateoretiske koncept er det første skridt i en erkendelsesteoretisk proces, hvor han gennem indføringen af et sprog- og symbolteoretisk refleksionsplan vil fremhæve og præcisere psykoanalysens teoretiske og metodiske grundlag. Hermed vil han gøre opmærksom på, at psykoanalysen har videnskabelig gyldighed og rummer erkendelsepotentialer, der rækker ud over dens terapeutiske orientering. Skridt for skridt udvikler han den grundlæggende tese, at i psykoanalysen drejer det sig om sproglige forandringer og fortrængninger, fortrængninger, der fremstår som en form for desymbolisering, hvor kernen i den psykoanalytiske erkendelse er at kunne rekonstruere den skjulte mening bag beskadigelserne.

Endnu en grundantagelse i Lorenzers metateoretiske arbejder er medvirkende til at bryde med en ren sprogteoretisk orienteret psykoanalytisk model. Det metateoretiske koncept, som Lorenzer forstår som et udsagn om psykoanalysens teori og praksis, stiller ham kritisk over for, hvad traditionelle psykoanalytikere i deres selvforståelse mener psykoanalysen *er*. Han vil hellere undersøge, hvad psykoanalytikere *gør*! I en konsekvent følge op på den opgave lykkedes det ham at fundere selve forståelsesprocessen på en opfattelse af praksis, hvor de kropsligt bestemte interaktionsformer bliver forbundet og forenet med hinanden i en scenisk fremstilling. Det er en opfattelse, der ikke kun internt skulle forandre forståelsen af sprogets betydning i psykoanalysen, men også medvirke til at rykke den spændingsbetonede konflikt mellem det ubevidste og det bevidste ind i en ny begrebsramme: En forståelse for praksis og de ubevidste sanselige interaktionsformer, der sår tvivl om sprogets hidtidige dominerende rolle i den psykoanalytiske selvforståelse.

Alfred Lorenzer bliver i 1975 kaldt til professoratet i socialpsykologi/socialisationsteori ved Det Samfundsvidenskabelige Fakultet ved Johann-Wolfgang Goethe Universität, Frankfurt a/M. Han har ikke arbejdet videnskabeligt, siden han i 1989 blev ramt af sygdom.

De psykoanalytiske erfaringer skal læses i et dobbeltmetaforisk perspektiv

Når Lorenzer i afsnittet »Tiefenhermeneutische Kulturanalyse« i *Kultur-Analysen. Psychoanalytische Studien zur Kultur* fra 1986 påpeger, at begreberne i Freuds metapsykologiske skrifter kan læses dobbeltmetaforisk, vil han radikalisere, præcisere, uddybe og udvide psykoanalysens socialvidenskabelige perspektiver uden at opgive dens driftteoretiske og neurofysiologiske fundament. Dobbeltmetaforisk vil sige, at begreberne bliver benyttet dobbelttydigt og interpreteret fra flere erkendelsesteoretiske perspektiver, uden at spændingen mellem fagområderne nivelleres på bekostning af enkeltfaglige erkendelsesinteresser. Det kommer på én gang an på at holde fast ved grundlæggende modsætninger inden for psykoanalysens begrebsdannelse, om at bibeholde fundamentale psykologiske erfaringer og om i et psykoanalytisk regi at åbne for nye kulturkritiske erkendelsesperspektiver.

Grunden til, at Lorenzer tager Freuds tidlige metapsykologiske arbejder op til revision, er, at Freud i disse skrifter har leveret et mønstereksempel på, at det er muligt at foretage en transformation af egentlige neurofysiologiske begreber til sådanne, som repræsenterer den dobbeltmetaforiske brug af begreber. Det kommer til udtryk i hans interpretation af Freuds udsagn fra 1915: »Den bevidste forestilling omfatter tingsforestillingen plus den tilhørende ordforestilling, mens den ubevidste forestilling er tingsforestillingen alene.« (Freud 1915, s. 195). Udsagnet kan i det ene perspektiv læses, som om det handler om en rent psykologisk sammenhæng, men set i et andet perspektiv kan begreberne objektforestilling, sagerindringsbilleder, erindringsspor, besætningstilstande, de første objektbesætninger osv. føre læseren henimod en analyse af undersøgelsesplanet, der er neurofysiologisk orienteret.

Styrken ved den dobbeltmetaforiske tilgang til de metapsykologiske begreber er, at spændingen imellem de forskellige erkendelsesfelter ikke elimineres. Derimod opretholdes og udvides begge vidensfelter, uden at fagspecifik viden reduceres bort for blindt og uden grundlag for at kunne tjene et nyt videnskabeligt perspektiv. Når man betragter begreberne som dobbelttydige knudepunkter, hvor de kan forstås ud fra forskellige erkendelsesperspektiver, ses på den ene side den dynamiske relation i en social sammenhæng: gennem den psykologiske fremtrædelsesform skimtes en socialvidenskabelig erkendelsesgenstand, hvor subjektive oplevelser bliver psykosocialt erkendt; men på den anden side er begreberne entydigt til at sætte i forbindelse med neurofysiologien: man kan, når de relateres til ældre Freud-tekster, udmærket anbringe dem i et neurofysiologisk rastersystem. Gruppen af tings-, sags- eller objektforestillinger er delt op i et spektrum af kropsfunktioner, der kan sættes i forbindelse med forskellige sansorganer: visuelt, taktilt, akustisk. Det er receptionsmodaliteter, der fra

kropsperiferien bliver ledt til centralnervesystemet, hvor de finder deres oplagring i indskrevne »hjernearealer«. Det samme gælder ordforestillingerne, som også deles op efter bestemte organiske modaliteter, der har deres plads i sprogcentret. Nedskriften af visuelle, taktile og akustiske indtryk sker i engrammer. Disse erindringer er erindringsspor, hvilket vil sige, at engrammerne i et menneske er dette menneskes erfaringer. De har en individuel profil. Freud har været i stand til at vise, at disse erindringsspors erfaringsindhold er funderet i erindringsspor. Han har ikke ligestillet hjernefysiologiske funktioner med psykisk indhold.

Selv om Lorenzer tilslutter sig Freuds antagelse om, at visuelle, taktile og akustiske oplevelser som engrammer indskrives i »erindringsspor«, så vil han med indførelsen af begrebet *det sceniske* gøre det klart, at vi ikke oplever verden som *tingsforestillinger*, men at vores daglige oplevelser erfares inden for panoramaet af en levende verden, hvor alle de enkelte erindringsspor er momenter i komplekse situative scenerier. De opleves *ikke* som afbildninger og isolerede genstande, der så optræder som tingsforestillinger. Med denne drejning, hvor det sceniske bliver det primære i vores måde at opleve omverdenen på, fås en anden tilgang til og opfattelse af, hvorledes livserfaringer bliver til en struktur af erindringsspor. Antagelsen om, at verden ikke bliver iagttaget og registreret, som om det var enkeltobjekter, begrundes Lorenzer med, at mennesket helt fra den tidlige ontogenese oplever forholdet mellem sig selv og omverdenen som et komplekst ensemble af situationsspil. Det, at den primære måde at opleve på *er scenisk*, bliver tydeligere, desto længere man går tilbage i ontogenesen. Individet dannes ifølge Lorenzer i oplevelsesprocesser, hvor rækken af komplekse situationsspil bliver til en personlighedsprofil. Det er først temmelig sent i barnets udvikling, at det bliver muligt for det skridt for skridt at iagttage og udgrænse enkelte genstande som selvstændige objekter.

Kernen i Lorenzers socialisationsteori er, at de allerførste erfaringer starter i den intrauterine tid på et tidspunkt, hvor man faktisk ikke kan tale om erfaringer, men mere om indifferente situationsindtryk. I den første etape i personlighedsdannelsen drejer det sig om situationsspor. I lang tid er oplevelserne *udelelige* situationserfaringer. Først lidt efter lidt i vekselspillet med henholdsvis ens scener og scener, der forandrer sig, bliver situationserfaringer differentieret ud i sådanne, som får deres egen skikkelse og struktur. Udgrænsningen af objekter og oplevelsen af ens egen position som noget kontrært til noget andet følger meget senere – postnalt.

Med denne opfattelse af organismens udviklingsforløb træder der en række forskellige facetter frem i forbindelse med forståelsen af det *sceniske*. Det bliver således klart, at situationserfaringerne som en slags aftryk bliver optaget af det indre ensemble af taktile og akustiske receptorer. Dette sanselige receptionsensemble danner det panorama af reelle indtryk, der så fortættes i engrammer – i en indre scenisk sammenslutning. Disse situationsengrammer har noget overskridende i sig, da de kan lære at skelne og

differentiere mellem den sensomotoriske reception og reaktionen på denne. Erindringssporene bliver ikke kun til en adfærdsskitse, der er identisk med den ydre bevægelse, impuls. De er på forhånd i sig selv sensomotoriske. Det kan ses i den kendsgerning, at lyden fra en mus udløser en reaktion i en kat. Den sensomotoriske erfaringskreds er og bliver *en scenisk enhed*. Den grundlæggende sceniske enhed mellem indenfor og udenfor, mellem organismen og omverdenen i ontogenesen, er først og fremmest spillet imellem fosteret og moderens organisme. Det er derfor, moder-barn-dyaden er vores udgangspunkt, vores grundmodel.

Lorenzers socialisationssteoretiske videreudvikling af de psykoanalytiske erfaringer, indførelsen af den sceniske forståelse og hans dobbeltmetoriske tilgang til Freuds tidlige metapsykologiske skrifter må nødvendigvis føre til en korrektion af Freuds begreber. Det gælder begrebet tingsforestilling fra to perspektiver, nemlig som *tingsforestilling* og *tingsforestilling*. Fra de ene perspektiv mener han, at begrebet tingsforestilling udgrænser de lavere organisier i hjernen og dermed kobler forbindelsen til refleksbuerne og de perifere lokalisationer. Det medfører, at alle anlæg i de højere centre, de indskrevne og såkaldte indsocialiserede livsudtryk – de nedslag, som Freud selv har tænkt på, da han i forbindelse med tingserinneringsbillederne inddrog erindringssporene – forbliver upågtede. Lorenzer vil radikaliserer Freud med Freud og erstatte begrebet forestilling med *erindringsspor*. Hermed forskydes forholdet mellem individuelle livsmønstre og kulturelle problemer og deformationer fra kun at dreje sig om et borgerligt familiedrama til at omfatte alle samfundsmæssige socialisationsinstitutioner.

Denne drejning mod en forforståelse, der bygger på en kritisk teori om subjektivitet, får praktiske konsekvenser. Psykoanalysen bliver betragtet og drevet som en hermeneutisk erfaringsvidenskab. Man tager sit udgangspunkt i livssammenhænge, sætter af fra problematiske scener og viser, hvorledes dramatiske figurer sætter sig igennem i de sociale relationer. For at kunne bestemme de potentialer, der er i menneskers individuelle livsudkast, skærpes interessen for subjektets selvforestilling. Spørgsmålet bliver, om det er muligt for den enkelte at realisere sine individuelle ønsker og behov, samtidig med at man undersøger, om en emancipatorisk praksis kan sætte sig igennem under de herskende livsbetingelser. Man kan derefter vise, hvorledes ubevidste potentialer forvanskes i forholdet mellem bevidsthed og praksis. Det drejer sig om at finde frem til, hvordan man kan afdekke de sociale forhold, som eksisterer og er virksomme bag de givne fremtrædelsesformer.

Socialisationsteoretiske antagelser

Lorenzer følger flere spor, der alle kredser omkring produktionen af det ubevidste som både neurofysiologisk indskrevet og socialt betinget. Han bryder med Freuds familialistiske opfattelse af socialisationsprocessen. Med indførelsen af moder-barn-dyaden stilles de sanselige, umiddelbare forhold til debat. Fokus rykkes fra ødipuskomplekset til moder-barn-omverdensforholdet. Formdannelsen af den subjektive struktur og måden at opleve livssituationer på ses i en bredere sammenhæng uden at tabe forbindelsen til den subjektive livshistorie. Psykoanalyse bliver ikke længere set og tolket ud fra den voksnes verden, tydingen af barndommen via den voksnes fortælling. Der åbnes for et socialisationsteoretisk scenario, hvor Lorenzer betragter psykoanalysen inden for en historisk materialisme. Spørgsmålet lyder fra da af: Hvorledes bliver menneskers personlighedsstrukturer i deres grundelementer samfundsmæssigt produceret?

Ifølge Lorenzer må man gå helt tilbage til skabelsen af liv for at finde ud af, hvorledes sådanne grundelementer udvikles. I den situation bliver det klart, at det ikke er nok at betragte moder-barn-dyaden i plejeforløbet. Denne enhed må også betragtes under svangerskabet. I denne periode foreløber en proces, som både er en naturlig og en social proces. Derfor må begge poler, de naturlige og de samfundsmæssige processer, forstås som processer, der gensidigt påvirker hinanden. Det er vigtigt, at man opgiver den idealistiske tanke om moderidyllen og ikke ligger under for moderkærlighedsmystikken, idet man betragter moder og barn, som om de lever isoleret fra den herskende samfundsorden. For at bryde denne idealistiske moderfigur må man betragte moderen som repræsentant for samfundet, som en del af den civilisation, hun er vokset op i. Hun må ikke ses som en isoleret enhed, men som et menneske, der agerer på en kulturscene. Moderen fremavler således i forskellige samfund en kulturspecifik form for personlighedsstrukturer, en formodning, der er blevet bekræftet af moderne antropologer.

I det øjeblik, hvor kvinden ses som del af en samfundsmæssig figuration, bliver barnet som subjekt inddraget i produktionen af den kollektive subjektivitet. Isoleringen af moderen bliver ophævet, idet hendes intime interaktion med barnet medtænkes som et aspekt af den samlede samfundsmæssige proces. Idet kvinden er den konkrete håndgribelige sanselige figur, centrum i den historiske formidlingsproces imellem samfund og barn, får kvinden en særlig betydning som kultur- og civilisationsformidler. Det er altså via moderen, at de samfundsmæssige forhold bliver formidlet, både over for andre mennesker i samfundet og individuelt over for barnet. Derfor er det vigtigt at opløse den isolerede falske subjektivitetsopfattelse. Det er også af politisk betydning at få gjort op med den borgerlige selvforståelse, nemlig at den enkelte er for sig selv eksisterende. Den form for subjektivitet må opløses.

Det var ifølge Lorenzer Freud, der opdagede det legemliges og det sanseliges betydning som indholdsmæssigt bestemmende for subjektet. Med Freuds driftsteori bliver det klart, at mennesket ikke kun har en krop, men at denne krop også er bestemmende for dets ånd. Dette er det helt store tema. Det andet vigtige element er ifølge Lorenzer, at man indoptager relationen til den anden i personlighedsudviklingen; dette er ét skridt i ophævelsen af isoleringen af det enkelte individ. Det drejer sig ikke længere om isolerede individer, som man i psykologien *undersøger* og i psykiatrien *registrerer*, nu drejer det sig om, *at i sjælelivet er den anden altid tilstedeværende*.

Grundelementerne i Lorenzers socialisationsteoretiske koncept

Ifølge Lorenzers socialisationsteoretiske koncept bliver grundelementerne i opbygningen af menneskers personlighedsstrukturer dannet i tre trin. I grove træk, kort ridset op, er de tre trin følgende:

Det første trin, »grundtrinnet«, det intrauterine stadium, starter, så snart fosteret optræder som selvstændig organisme i moderens mave. Da opstår der et vekselforhold mellem moder og barn, der som liv i liv udvikler et pirrings- og reaktionsmønster, som i forbindelse med biologiske processer og kropsbestemte bevægelsesfigurer indlejres som et struktureret mønster i det kommende menneske. Pirrings- og reaktionsprocessen, indlejringerne af vekselspillet imellem moder og barn, er ikke kun en stofskifteproces, men udvikler sig mere og mere til at blive et udfoldet og differentieret spil af interaktioner. Her i dette allerførste trin i personlighedsdannelsen udvikles adfærdsformler, der indskrives i kroppen på det vordende menneske. Fordi barnets udvikling fra allerførste færd udfoldes i et socialt og intimt vekselspil med den moderlige organisme, former dette vekselspil opbygningen af embryoen – den føtale psyko-fysiske organisme. De elementære former i kropsprogrammet er interaktionsformerne eller anderledes udtrykt, interaktionsmønsteret.

Det er vigtigt i denne forbindelse at betone, at disse interaktionsmønstre, der er opstået som nedslag og udkast imellem moder og barn, er bestemmende for den videre kropsudvikling og determinerer al videre opførsel og adfærd. Dannelsen af disse fysiologiske grundelementer, udkastene for det kommende menneskes adfærdsmønstre, følger helt fra begyndelsen hele tiden mønsteret.

Interaktion – Interaktionsengram – Interaktion

Engram betyder ikke andet, end at sammenspillet bliver holdt fast i spor, der er bestemmende for adfærden. De enkelte interaktionsengrammer føjer sig sammen til en struktur af interaktionsengrammer, som er vokset

sammen på kryds og tværs, over og under og ved siden af hinanden. Denne struktur af interaktionsengrammer er det fysiologiske grundlag for den psykiske struktur.

Vekselspillet imellem moder og barn må anskues i flere dimensioner end den psykofysiske. Der er flere perspektiver i moder-barn-dyaden, blandt andet et psykosocialt. De to aspekter i socialisationsprocessen kan ikke adskilles, men heller ikke betragtes og beskrives samtidigt, netop fordi den ene er en *psykofysisk* og den anden en *psykosocial* proces. Det psykofysiske og det psykosociale kan, som vist, ikke begribes i den samme videnskabelige operation. Det kan heller ikke begribes med de samme videnskabelige kategorier og begreber. Det er to genstandsfelter, der krydser hinanden i det samme menneske, som ikke kan forstås isoleret og alene ud fra hverken en psykofysisk eller psykosocial betragtningsmåde. Hvis vi betragter vekselspillet imellem moder og barn i det psykosociale perspektiv, betyder begrebet *interaktion* opgøret imellem barnets natur og den praksis, det mønster af reaktioner og aktioner, som moderen som en del af en samfundsmæssig praksis formidler til barnet. Dette opgør med moderens praksis forholder sig som psykosociale formler analogt til ovennævnte psykofysiske mønster, men benævnes:

Interaktion – Interaktionsform – Interaktion

I denne interaktion, hvor moderen er formidler af samfundsmæssige praksisfigurer, inddrages hun i en dialektisk proces med barnets indre natur, som bliver bestemmende for det psykofysiske indhold i barnets adfærd. Det enkelte menneskes driftmatriks bliver fremstillet efter denne model, og den er i sine grundelementer resultatet af et opgør omkring kropsbehov, kropsformer og adfærdsmåder. Hele dette mønster af adfærdsdeterminerende interaktionsformer er *det ubevidste*. Ifølge Lorenzers koncept bliver *det ubevidste* i hver enkelt ontogenese fremstillet i et dialektisk opgør imellem barnets biologiske sociale muligheder og det, der reelt foregår i vekselspillet mellem moder og barn. Den totale intimitet imellem moder og barn brydes, og forholdet forandres, når barnet efter fødslen kommer i kontakt med andre mennesker. *Dette andet trin* i personlighedsdannelsen er det, der går under betegnelsen *familien*. Ganske vist bliver formlerne i moder-barn-enheden i barnets færd blandt andre mennesker ikke sat ud af drift, men den ændres og bliver mere differentieret.

Det tredje trin i socialisationsprocessen er egentlig ikke noget tredje trin, men mere et parallelt forløbende socialisationsaspekt. Barnet og moderen er, ligegyldigt hvilket trin de bevæger sig på, en del af et *kulturelt* og *materielt* mønster, som ustandseligt præger forholdet. Når vi alligevel taler om det tredje trin i socialisationsprocessen, er det, fordi moderen og familien set fra barnets position ikke er hele verden. Barnet vokser også ind i en kultur og er en del af en civilisationsproces, der har sin særlige form for kni-

ve og gaffer, senge, stole, bygninger, gader, veje og byer – sæder og skikke osv. På trods af, ved siden af og samtidig med moderen, faderen, broderen, søsteren, onklerne, naboerne osv. eksisterer der ekstrarfamiliære socialisationsfelter og symbolfigurer, som er væsentlige bestanddele af barnets livsspillerum. Disse såkaldte *overgangsobjekter* har en afgørende betydning for barnets personlighedsdannelse.

Byggeklodsen, som barnet tager i hånden, skeen, som det putter i munden, vognen, som det skubber foran eller trækker efter sig, stolen, som det sidder i, sengen, som er grænsen for dets bevægelsesspillerum, dagligstuen, som er dets aktionsradius, haven, gaden osv. – alle disse genstande og rum har en struktur og er som sådan handlingsanvisende betydningsbærere, bærere af adfærdsformler og anvisninger, som er formet af ekstrarfamiliære, kollektive socialisationsinstitutioner, dvs. af de menneskeskabte produkter og af den måde, kommunikation af viden praktiseres på under de herskende magtforhold. Det vekselspil, som eksisterer imellem moder og barn i familien, og de samfundsmæssigt producerede materialitetsformer repræsenterer, set fra barnets perspektiv, både kropserfaring og oplevelsespanorama: tids-rumlige sammenhænge, hvor dets personlighedsdannelse foregår. De kollektive institutioner og sanselige symboler er i denne forbindelse betydningsfigurer, der knytter an til og udvider oplevelses- og interaktionsformerne i moder-barn-dyaden. Moder-barn-dyaden bliver ikke sat ud af drift, men det gælder også her, at den *forandrer sig*.

På alle de her nævnte trin og planer dannes det ubevidste som struktur. Det trin, som vi kalder bevidstheden, bliver først nået i forbindelse med to videre skridt, hvor det første skridt i bevidsthedsdannelsesprocessen er *før-sprogligt*. Indsigten i dette trin i barnets personlighedsudvikling har Freud selv leveret. Han beskriver i *Hinsides lystprincippet* (1920, kap. 2) sine iagttagelser af sit barnebarns leg med en garnspole. Legen består i, at barnet kaster en garnspole, der er bundet en snor i, ud over sengekanten, så den forsvinder. Barnet trækker i snoren, og spolen kommer tilbage. Både når den bliver borte, er væk, og når den dukker op igen, bliver dens forsvinden og tilsynekomst fulgt af følelsesladede tilråb:

Barnet var i sin intellektuelle udvikling på ingen måde fremmeligt. Det kunne i en alder af 1½ år kun sige få forståelige ord. Derudover beherskede det flere betydningsbærende lyde, der blev forstået af omgivelserne. Det havde imidlertid et godt forhold til forældrene og deres eneste tjenestepige og blev rost for sin »anstændige« karakter. Det forstyrrede ikke forældrene om natten. Det overholdt samvittighedsfuldt forskellige forbud mod at røre bestemte ting og gå ind i bestemte værelser, og frem for alt græd det aldrig, når moderen forlod det i nogle timer, skønt det var nært knyttet til denne moder, der ikke blot selv havde ammet barnet, men også plejet og passet det uden nogen fremmed hjælp. Dette fortræffelige barn havde imidlertid den lej-

lighedsvis forstyrrende vane at kaste alle små genstande, det fik fat i, langt væk fra sig i en krog af værelset, under en seng osv., således at det ofte ikke var noget let arbejde at samle dets legetøj sammen. Samtidig frembragte det med et udtryk af interesse og tilfredsstillelse et højt, langtrukket o-o-o-o, der efter moderens og iagttagersens samstemmende bedømmelse ikke var nogen interjektion, men betød »Fort« [bort!]. Til sidst opdagede jeg, at det var en leg, og at barnet kun benyttede alle sine legesager til at lege »Fortsein« [være borte] med. En dag gjorde jeg så en iagttagelse, der bekræftede denne opfattelse. Barnet havde en træspole, omkring hvilken der var bundet et stykke sejl garn. Det fik aldrig den idé at trække den efter sig på gulvet, altså at lege vogn med den. Derimod kastede det med stor behændighed spolen, som det holdt i snoren, op over kanten af sin lille forhængsseng, så den forsvandt ned i den, sagde hertil sit udtryksfulde o-o-o-o og trak dernæst atter spolen ud af sengen ved hjælp af snoren, men hilste nu dens tilsynekomst med et begejstret »Da« [der!]. Det var altså hele legen, forsvinden og tilbagekomst, hvoraf man for det meste kun fik den første handling at se, og denne blev utrætteligt gentaget som en leg i sig selv, skønt den største lyst utvivlsomt var knyttet til den anden handling. (Freud 1920, s. 27).

Lad os vende tilbage til Lorenzers interpretation af Freuds skildring af legen som barnets første symboldannelse, hvor det iscenesætter moderens kommen og gåen. Symboldannelse vil i denne forbindelse sige, at en scene, moderens gåen væk og kommen igen, bliver forbundet med en anden scene, som barnet identificerer sig med i legen med garnspolen. Denne symboldannelse foregår på det førsproglige plan, og det kommer på dette tidspunkt ikke så meget an på, om barnet er begyndt at tale eller ikke. Det afgørende er, at begge dele af symboliseringen er en del af den samme sanselige erfaringsverden. Det er en erfaringsverden, som er synlig og håndgribelig – som en garnspole med en snor i – og den er en del af det samme oplevelsesrum som moderen. Begge scener kan forbindes med en sanselig umiddelbar adfærd og handlen. Begge scener bliver registreret efter det samme mønster i hjernen og i kroppen på barnet. Det ene engram, scenen med moderen, bliver forbundet med det andet engram, scenen med garnspolen. De to dele, scenen og iscenesættelsen, danner tilsammen et »sanseligt umiddelbart symbol«.

Dannelsen af sprogsymbolerne er det andet trin i bevidsthedsudviklingen, men med dem forholder det sig anderledes, da de to trin i bevidsthedsdannelsen er forskelligt indskrevet i kroppen og i hjernen. Indføringen i sproget er desuden kendetegnet ved, at en sanselig erfaring i en bestemt situation, f.eks. omgangen med moderen, bliver optaget som adfærdsspil, men nu bliver dette omsat ved at benævne det med et ord. Dette er et helt andet erfaringsfelt, fordi den cirkel, der opstår imellem det opmærksomme

øre og sprogzonerne i hjernen, nu bliver knyttet sammen med det lydgivende strubebånd. Det vil sige, at her bliver begge symbolers andele – hvis man ser neurofysiologisk på situationen – aflejret i hver sit forskellige område af hjernen. De to praksisfigurer tilhører også to vidt forskellige erfaringsområder. På den ene side omgangen med moderen, der er forbundet med adfærdsformler, der er knyttet til det sensomotoriske område; på den anden side sprog billeder, der må henføres til det sprogmotoriske område. Hvis vi bliver inden for de kropslige eller nærmere bestemt neurofysiologiske differentieringer, kan vi sige, at vi har tre former for engrammer, der kan henføres til tre former for oplevelsesformationer og praksisfigurer. De kan opstilles således:

1. Et første trin af ubevidste sensomotoriske indskrivninger af ubevidste praksisfigurer og ubevidste oplevelses- og handleformer.
2. Gruppen af sanselige umiddelbare symboler, eksemplificeret ved symbolet garnspole og moderens kommen og gåen. Her forbindes to praksisfigurer med hinanden, som er knyttet til situationen på samme umiddelbare måde.
3. Interaktionsformer, hvor umiddelbare praksisengrammer bliver forbundet med sprogformler.

Hvis vi endnu engang vender tilbage til komplekset af sanselige, umiddelbare symboler – af Winnicott (1965) kaldt overgangsobjekter – og perspektiverer betydningen af disse i relation til vores tema, er der nogle aspekter ved disse overgangsobjekter, som er værd at fremhæve. Når den ene interaktionsform, spillet med garnspolen, står over for en anden, nemlig samspillet med moderen, da fungerer garnspolen som betydningsbærer for forholdet imellem moder og barn, adfærdsformen mellem moder og barn. Det, vi her foreløbig kalder overgangsobjekter, kan være teddybjørnen, boldene, billederne i billedbogen, der som sådan symboliserer det, der er afbildet. De henviser til genstande, som bliver fremstillet som scener og dermed som mellem menneskelige figurer. Det samme gælder for den sang, der bliver sunget, når barnet skal sove. Den symboliserer en livssituation.

Betrager vi under denne synsvinkel verden, som barnet i det store hele oplever den, kan vi sammenfattende sige, at blandt de genstande, som befinder sig inden for barnets domæne, som f.eks. taburetten, sengen, stolen, skabet, bolden osv., udmærker nogle sig ved, at de tilbyder barnet legende og fantasifulde omgangsformer. Det vil sige, at barnets umiddelbare livsudkast kan inddrages enten i et aktivt eller passivt forhold i dets relatering til mennesker og omverden. Barnet kan via dem mestre sin intime måde at opleve verden på ved i forskellige livssituationer at knytte aktive forbindelser med overgangsobjekterne, der da fungerer som betydningsbære-

re. Det lyder måske indviklet, men taburetten, som barnet sidder på, har en anden betydning, selv om det er den samme taburet, når den bliver skubbet omkring som en vogn.

Kollektivt påførte og individuelt udviklede betydninger er hele tiden forbundet med hinanden i den betydningsbærende genstand. Ontogenesens sanselige og håndgribelige betydningsbærere har bl.a. som fundament det store område af sanselige umiddelbare symboler, der går under betegnelsen kunst. Disse symboler rækker lige fra idrætten til arkitekturen, fra musikken, skulpturen, maleriet, fotografiet og filmen til litteraturen. Vi finder hermed ansatserne til en psykoanalytisk kulturanalyse, der også kan orientere sig imod den betydning, strukturen af sanselige symboler og kulturelle iscenesættelser har for voksne.

De ekstrarfamiliære socialisationsinstitutioner

Lorenzer har i bogen *Das Konzil der Buchhalter. Die Zerstörung der Sinnlichkeit. Eine Religionskritik* (Lorenzer 1981) fremlagt en analyse af, hvad det betyder, at liturgiske former inden for den katolske kirke har forandret sig. Bogen er ikke kun en sociologisk empirisk funderet analyse af, hvad det betyder, når ritualerne ændres. Det er også en teoretisk afhandling, hvor Lorenzer forsøger at trække linierne op for en kritisk kulturanalyse, der viser, hvordan erfaringer fra psykoanalysen kan udnyttes i forbindelse med analyser af sekundære socialisationsinstitutioner.

Hermed tematiseres en problematik i bevidstheden om, at der mangler en historisk og materialistisk æstetik, der kan begrunde æstetikens subjektivitets- og kollektivitetsstiftende funktion. Det er i dette perspektiv, vi skal bruge psykoanalytiske erfaringer, for det er ikke kun i familien, at de ubevidste livsudkast og symboliseringsformer fremstilles. Den psykoanalytiske teori og praksis må gøres læs- og brugbar. Det gælder om at komme den negative opfattelse af det ubevidste som *ubevidst* til livs. Bryde med Jungs irrationelle opfattelse af det kollektive ubevidste som et evigtgyldigt arkaisk adfærdsbestemmende forlæg, der dukker frem på den anden side af *det bevidste*. Det må eftervises, hvorledes de ubevidste elementer, bag om sproget, bliver kollektivt organiseret.

Lorenzer træder med sit metateoretiske koncept ud over det traditionelle psykoanalytiske erkendelsesfelt, familien, når han i opgøret med det psykoanalytiske symbolbegreb kritisk tilslutter sig Ernst Cassirers og Susanne K. Langers symbolforståelse. Symboler bliver betragtet og forstået som resultat af menneskers ideer og kunnen (Langer 1942). De bliver ikke længere kun betragtet som billeder, der kan henføres til drømmens eller fantasiens mystiske verden. Cassirer og Langer er i deres begrebsdannelse filosofisk orienterede. De omtaler mennesket som et *animal symbolicum*. Dannelsen af symboler er for dem først og fremmest intellektuelle præstationer

– symboler er åndens vigtigste virksomhed. Men hvor Langer og Cassirer taler om ideer: præsentative og diskursive symboler, pointerer Lorenzer, at symbolerne også er objektivering af menneskers praksis. Lorenzer knytter an til Karl Marx og erstatter begrebet »Idee« med »lebenpraktische Entwurf«. Her støtter han sig til Marx' skelnen imellem dyrs adfærd og menneskelig handling. Marx skriver som bekendt i *Das Kapital*: »Hvad der på forhånd adskiller den dårligste bygmester fra de bedste bier er, at han har bygget cellen i sit hoved, før han bygger den i voks« (Marx 1867, s. 193).

Lorenzer pointerer i den sammenhæng, at det, bygmesteren har i hovedet, er et udkast, det vi kalder en plan, som kan realiseres i en praksis, der omfatter produktionen af konkrete genstande (Lorenzer 1981). Symboler er ikke kun sprogets diskursivt ordnede tegn og kunstens præsentative symboler, men alle produkter af menneskers praksis, for så vidt de formidler en mening eller betydning – et indhold. Når en plan i praksis bliver omsat til en instrumentel handle, der resulterer i et produkt, har vi som brugere at gøre med et livspraktisk udkast, der både har en instrumentel funktion og en symbolsk betydning. En stol har, ligegyldigt hvordan den ser ud, en handlingsanvisende funktion og en æstetisk betydning. Den er betydningsbærer, for dens udseende øver indflydelse på den måde, hvorpå mennesker oplever stolen, samtidig med at den foreskriver, hvordan man skal sidde. Dermed indøver den en bestemt kropsholdning.

Akkurat som andre eksempler fra arkitekturen er kunstværket både en kropslig og materiel iscenesættelse af menneskers praksis, og en ideologisk og politisk betydningsbærer, der tjener som transportør af sociale mønstre til individerne. Gennem vidt forskellige former er disse planlagte og realiserede iscenesættelser med til at fremstille og ændre givne oplevelses- og livsformer. Og da symbolerne har en handlingsanvisende funktion, er disse oplevelses- og livsformer kropsligt funderet som indskrevne interaktionsmønstre. Symbolproduktionen virker som helheder. Fordi de fremstår af lutter situationer og scener, er de udkast til scenisk udfoldet praksis. Dette gælder også, når et præsentativt symbol optræder som en isoleret genstand, som f.eks. et maleri. Et billede udgør altid en helhed:

Det symboliserer en livsform, der er umiddelbart relateret til en 'indre skikkelse', altså et konkret oplevelsesmønster, en livssammenhæng, der pars pro toto afspejler sig i den antrufnes væren i verden. (Lorenzer 1986, s. 31).

Præsentative symboler, om det er arkitekturen eller de genstande, der er stillet ind i den, virker og opleves som en scenisk helhed. Dette gælder også, hvis man betragter enkelte brugs- eller kunstgenstande, f.eks. en stol eller et maleri. De er helt ud i detaljen udtryk for en livsform.

Hvad enten det drejer sig om en arbejdsplads eller et opholdsrum, så handler det om realiserede indre udkast, der bliver realiseret i en konstellation, som virker tilbage på et indre oplevelsessceneri. Det gælder for mig som for andre, vi inddrages i et processuelt vekselspil. Dette vekselspil, som er antydnet ved vores eksempler, bevæger sig på to niveauer, nemlig:

På den ene side i det »objektive« felt af konkrete betydningsbærere, som i sig selv er reelle, og som menneskene står overfor (det være sig bygninger fra den italienske renaissance, malerier fra middelalderen, digte fra den tyske romantik). Alle er de kulturgenstande og i den udstrækning, at de endnu eksisterer, har de betydning for menneskers oplevelser; dette gælder også, selv om de politiske og samfundsmæssige forhold er ændret, og selv om de, der har skabt kunstværkerne, for længst er døde. På den anden side virker de ind i det felt, der omhandler menneskers subjektive oplevelser. (Lorenzer 1986, s. 28).

De optræder i dagligdagen som scener i en livshistorisk virkelighed, som man føler sig forbundet med eller ramt af. De er udkast for scenisk udfoldet livspraksis, og de udtrykker og indstifter *hele* livsmønstre. Tilsvarende aktiverer de *hele* livsforestillinger. De scenisk udfoldede symboler, materialitetsformer som bygninger og inventar, er livspraktiske symboler og udkast, som eksisterer ved siden af og bag om en verbal erkendelse.

Kendetegnende for de præsentative symboler er, at de artikulerer sig som håndgribelige materialiseringer i alle mulige skikkelser. Men det, de formidler, og den relation, som man har til dem, kan ikke begribes eller udtrykkes ved hjælp af sproget – eller rettere sagt, umiddelbart omsættes i diskursive symboler. De præsentative symboler artikulerer situationsoplevelser; billeder fulde af bevægelse og indtryk, akkurat som en film er fuld af klip, der farer forbi betragterens nethinde; rum og lys, kulde og varme, farve og musik, universet er blæst op omkring os i et flerdimensionalt sansebombardement. Denne helhed af afbildninger og sanselige umiddelbare oplevelser er rettet imod de emotionelt dybere lag i personligheden. De artikulerer oplevelser, der ikke er tilgængelige for det diskursive sprog, oplevelser, erfaringer, viden og kunnen, som er forbundet med affekter, der er kropsligt og emotionelt forankret i billeder og i en række evner og kvalifikationer, som kun kan udtrykkes, udfoldes og symboliseres igennem andre medier end sproget. Det kan være musik, maleri, arkitektur, kunst og håndværk – kort sagt – menneskers praksis.

De afbildede symboler er sanselige og kollektive symboler, der hver især har deres særlige udtryk og beskaffenhed. Hver især er de med til at producere ikke bevidste, dvs. ubevidste oplevelsesmønstre.

Om at forstå det ikke sproglige ved hjælp af sproget

Vi står over for det problem, at vi vil forstå de oplevelser, der er relateret til perceptionen af f.eks. arkitektoniske iscenesættelser, uden at vi besidder et verbalt eller skriftligt sprog, som umiddelbart kan benyttes til at gengive oplevelsen af de præsentative symbolsystemer som arkitektur, musik eller maleri. Tale- og skriftsproget er utilstrækkelige, hvis man skal formidle en rumoplevelse. Rumoplevelsen kan kun formidles af rummet, og ikke via en eller anden forklaring.

Det er et fælles træk ved Lorenzers og Langers symbolsforståelse, at symboler fremtræder som oplevelsesfigurer og erindringsmønstre, der kan henføres til affekter, emotioner, kort sagt forestillinger, som hverken kan forbindes med en »driftsrepræsentant« eller – som fremhævet af Langer – hænges op på et diskursivt symbolsystem med en syntaks, der kan føjes sammen til en struktur, hvis korrekthed kan kontrolleres ved at slå ordenes betydning op i enten et leksikon eller en ordbog.

Vi er konfronteret med en problemstilling, som også er psykoanalysens grundproblem, nemlig forholdet imellem det sproglige og det ikke sproglige. Hvordan kommer vi til en forståelse af den betydning, som de sanselige symboler har for voksne menneskers socialisation. Det modsætningsfyldte, som man gør i psykoanalysen, og som vi nødvendigvis må tage ved lære af, er at spore os ind på og hente oplysninger og viden om det, der ytrer sig som ikke sprogligt ved hjælp af sproget. I den psykoanalytiske praksis forsøger man netop at forstå det uforståelige. En tilsyneladende umulig opgave, alligevel prøver vi at knytte en forbindelse imellem ikke sproglige symboliseringsformer og den sproglige symbolisering. For der er en menings- og betydningsammenhæng, som er iøjnefaldende, det har vi kunnet spore, både når vi med Freud betragter barnets leg med garnspolen, og når vi følger menneskers adfærd i arkitektoniske iscenesættelser.

Freud fandt med drømmetydningen *via regia* ind til det ubevidste. Og da han lærte at forstå drømmenes billedlige symbolik, nøjedes han ikke med at tyde de drømmebilleder, som patienten fortalte om i ord, han udviklede også en metode, en fremgangsmåde, hvor han skaffede sig en tilgang til det sprogløse ved hjælp af sproget. I løbet af psykoanalysens historie er drømmene og drømmetydningen blevet tillagt mindre og mindre betydning. Nu om dage spiller drømmetydningen en underordnet rolle i den psykoanalytiske forståelsesproces. Drømmenes funktion, drømmefortællingen og drømmetydningen er blevet forvandlet til et sammenspil mellem patientens meddelelser og analytikerens forståelse af denne ordstrøm. Men ledetråden i den psykoanalytiske forståelse er blevet ved med at være den samme som i drømmetydningen. Patientens tale skal foldes ud og flyde som frie associationer og på den måde gøre sig fri af hverdags-sprogets normerede mening. Patientens associationer bliver opfattet på samme måde som en serie billeder, sprogets struktur bliver løst fra dets

syntaks, og analytikeren, der med frit svævende opmærksomhed forstår ordstrømmen som en række af sceniske beskrivelser, udvikler i samspillet med patienten en forståelse af det latente betydningsmønster i de sceniske beskrivelser. Patientens meddelelser bliver forstået og tydet, og de får en mening, akkurat som drømmebillederne fik det hos Freud.

Den, der drømmer, tænker overvejende i visuelle billeder, men ikke udelukkende. I drømmen indgår også hørelsens billeder og i mindre målestok også indtryk fra andre sanser. Den, der fortæller om drømmen, legemliggør og dramatiserer en situation i ord; den bliver nærværende og nuværende. Spørgsmålet er selvfølgelig, om noget, der opleves og meddeles, kan sammenlignes med drømmebilleder. Modsiges den veltilrettelagte struktur, der er i sproget, og med en syntaks, der er delt op som sekundærorganisationens tænkning, at man foretager en sådan sammenligning? Her er der to elementer i metoden, som er vigtige for vores forståelse af sprogspillets fikserbilleder. Drømmebillederne bliver ikke uformidlet ført frem foran analytikeren, men bliver formidlet over billedbeskrivelser og fortalte billeder, eller mere præcist: billeder fortalt i brudstykker. Brudstykker fortalt som billeder er udgangspunktet og materialet i den psykoanalytiske drømmetydning. Det er en psykoanalytisk arv og en af grundene til, at patientens tale aldrig bliver opfanget af analytikeren som ord, der bliver struktureret sætning for sætning, og bearbejdet som ordformler, der så bliver tilskrevet en ordret mening.

Det kommer meget mere an på at lade analysandens udsagn glide forbi og modtage disse med fritsvævende opmærksomhed, vente på meddelelser, der træder frem som udtalelser, der billedligt talt bliver synlige som dette menneskes livspraksis. Talesproget kan, hvis man lader det flyde på en anden måde end den, der er givet som norm af sprogets diskursive lovmæssigheder, bruges til at udtrykke livssituationer, der bliver nærværende som en helhed. Ved hjælp af sproget bliver meningen i en livssammenhæng synlig på samme måde som et billede, der udtrykker en totalitet. Sproget har en dobbeltkarakter, det kan både tilhøre et diskursivt og et afbildende symbolsystem. Når vi læser et digt, bliver ordene ikke isoleret og læst som genstande, der er bundet i en syntaks, dets mening og rytme kan ikke tydes eller forstås ved, at læseren benytter et leksikon. Det må forstås i alle dets aspekter som en åben helhed.

Lorenzer drager fordel af Freuds erfaringer. Han går videre end Susanne K. Langer ved at overskride hendes filosofiske overvejelser om diskursive og præsentative symboler. Med beskrivelsen af den psykoanalytiske måde at forstå fortællinger på, viser han, at vores erkendelse i realiteten er scenisk organiseret.

Nogle karakteristiske træk ved den sceniske forståelse

Med den »sceniske forståelse« er det ikke tilstrækkeligt, at man betragter omverdenen som en scenisk helhed, der eksisterer ved siden af og på trods af ordenes normerede udsagn. Den sceniske forståelse er en livspraktisk forståelsesmodus, der forudsætter, at interpreten sanseligt umiddelbart involverer sig i de forhold, han oplevelsesanalytisk vil forstå. I den psykoanalytiske praksis iscenesættes den sceniske forståelse ved, at analytiker og analysand indgår et samarbejde, der på sin vis er et intimt interaktionsspil, hvor de ikke forholder sig til hinanden som fremmede objekter, men derimod forsøger at forstå, hvad de oplever i den analytiske proces. Den sceniske forståelse implicerer en scenisk totalitet, hvor analytiker og analysanden er aktører i deres eget drama. Den vigtige pointe er at:

Det er ikke forståelsen, der danner samspillet, men virkeligheden i det sceniske samspil, der konstituerer forståelsen. I senere publikationer har jeg yderligere understreget den umiddelbare deltagelse med tesen: Basis for analysen, det som al forståelse beror på, er, at man indlader sig på det umiddelbare samspil med patienten. (Lorenzer, upubliceret manuskript, 1984).

Det revolutionerende i den psykoanalytiske forståelsesproces er, at det er patienten, der taler, og lægen, der lytter. I den psykoanalytiske setting åbnes der op for en social relation, hvor analysanden kan snakke frit om det, der plager ham eller hende. Man indordner ikke analysanden og det, han eller hun har at fortælle, under en logisk eller psykologisk forståelsesramme, hvor patienten bliver betragtet som en genstand og registreret som et objekt, hvor subjektet bliver offer for en objektiv vurdering. Forholdet imellem analytiker og analysand er rettet imod umiddelbare konkrete livssammenhænge. Den, der lider, får lov til at ytre sig. Det er en grundregel, at analysanden så spontant og frit som muligt skal fortælle om sine oplevelser, lyster og lidelser. Alle følelsesmæssige impulser bliver stillet til debat, også selv om det er ubehageligt, pinligt og i virkeligheden er en kritik, en protest rettet imod de gældende sociale og moralske normer.

Med den sceniske forståelse iscenesættes et praksismønster, hvor analytiker og analysand indlader sig i et forhold, og hvor det i en konkret relation kommer an på at forstå et andet menneskes livssituation. Scenerne, der flyder i fortællingen, er scener fra subjektive oplevelsesfigurer. Målet for erkendelsen er ikke, selv om erkendelsen starter et subjektivt perspektiv, en subjektiv bekræftelse af en livsfigur. Forståelsesprocessen forbliver ikke subjektivistisk, for den udvikles i en social relation i det interaktionsmønster, der opstår imellem analytiker og analysand. Man analyserer en »Beziehungsstruktur«, hvor man forsøger at forstå strukturen i selvforståelsen. Forståelsen er rettet imod en social sammenhæng, hvor forskellige former for

livsfremstilling bliver artikulert i en forståelses- og bevidsthedsproces. De livsudkast, som er blevet til en matriks for et menneskes måde at reagere, agere og handle på, i dets tænke og føle, i hele dette menneskes intellektuelle og habituelle beskaffenhed, bliver sporet via det subjektive oplevelsesspil.

Den psykoanalytiske dybdehermeneutiske fremgangsmåde

Den psykoanalytiske dybdehermeneutiske fremgangsmåde er bygget på ovennævnte erfaringer fra den psykoanalytiske terapeutiske praksis, der begribes metodologisk som en radikal hermeneutisk forståelsesproces. Psykoanalysen bliver i denne forbindelse betragtet som en hermeneutisk videnskab, og betegnelsen den psykoanalytiske dybdehermeneutiske fremgangsmåde skal – analogt til betegnelsen dybdepsykologi i den terapeutiske psykoanalyse – henlede opmærksomheden på, at ledetråden i psykoanalytisk kulturanalyse er kulturelle fænomeners ubevidste betydning.

Dobbeltbetegnelsen, den psykoanalytiske hermeneutiske fremgangsmåde, skal gøre det klart, at dybdehermeneutisk analyse af kulturelle materialiseringer ikke har noget til fælles med den psykoanalytiske forskning, som går under betegnelsen anvendt psykoanalyse. Det gælder ikke om at overføre teoristykker fra metapsykologien eller dele af den psykoanalytiske personlighedsteori på genstandsfelter, der ligger uden for den terapeutiske praksis' domæne. I så fald føres konflikter, der har deres udspring i ekstrarfamiliære socialisationsfelter tilbage til denne eller hin infantile regression, hvorved det socialvidenskabelige tema bliver reduceret til et familiedrama. Vi må heller ikke demontere den psykoanalytiske symbolære ved at demonstrere den på f.eks. arkitekturens formsprog og reducere arkitektens eller bygherrens intentioner til infantile konflikter. I stedet for at klamre os til den psykoanalytiske teori udnytter vi nogle essentielle træk ved den psykoanalytiske metode, nemlig den måde man med dette forskningsmiddel indlader sig på at forstå formler for sociale oplevelsesmønstre. I den psykoanalytiske terapi bliver individuelle livsudkast stillet til debat og drøftet igennem. Den psykoanalytiske terapeutiske forståelsesproces er en livspraktisk oplevelses- og erkendelsesproces, hvor såvel forholdet mellem analytiker og analysand som forholdet imellem patientens fortrængte tabuiserede livsudkast, ønsker og normer forandrer sig. I den dybdehermeneutiske kulturanalyse er det kollektive adfærdsformler, der bliver problematiseret og stillet til debat. Dermed begiver vi os ud i et nyt genstandsfelt og et nyt forskningsperspektiv.

Den kritisk hermeneutiske kulturanalyse

Kulturanalysen har ingen terapeutisk funktion. Den dybdehermeneutiske fremgangsmåde er i forbindelse med kunst- og kultursociologiske undersøgelser først og fremmest en ny måde at iagttage og opleve på, en ny teknik, et håndværk, man må lære at bruge. Det interdisciplinære perspektiv ligger i, at man overfører dette forskningsmiddel på nye undersøgelsesfelter. Hvis man vil opleve og erfare arkitekturen som et ekstrarfamiliært socialisationsfelt – dvs. begribe arkitekturens subjektivitets- og kollektivitetsstiftende funktion – så er, som nævnt, en dør ikke bare en dør, en stol ikke bare en brugsgenstand, som man kan sidde på, men handlingsanvisende betydningselementer i et »Sinnsystem«, som man må forsøge at forstå.

Samspillet med arkitekturen er hverken en subjektiv fortælling eller en objektiv registrering, det er en intersubjektiv oplevelse af en konkret kulturel iscenesættelse. Det er ikke en subjektiv oplevelse, ej heller en objektiv beskrivelse, men et intersubjektivt mellemværende. Det er gennem sproget, at den (æstetiske) sansede oplevelse får sin værdi. Der er ikke tale om en evaluering, men en sanselig kropslig erfaring, der må gøres tilgængelig for fællesskabet i sprog og billeder.

Det er på baggrund af ovennævnte socialisationsteoretiske ansats, at Lorenzer har udviklet en metodologisk reflekteret fremgangsmåde i forskningsprocessen. I relation til det metateoretiske koncept, der er den videnskabsteoretiske forudsætning for den psykoanalytiske kulturanalyse, har Lorenzer udarbejdet en kritisk hermeneutisk »Verfahren« (fremgangsmåde) og introduceret et træningsforløb og uddannelsesprogram for vordende kulturanalytikere. Et erfarings- og erkendelsesforløb, som kandidater må gennemgå i stil med læreanalysen i den psykoanalytiske uddannelse. Dette dybdehermeneutiske kulturanalytiske uddannelsesprogram skulle tjene flere formål. Det var vigtigt at få etableret en afklaret teori-baggrund, så man vidste, på hvilket grundlag man arbejdede. Det var afgørende, at man i praksis lærte ikke at belaste de forhold, man analyserede, med abstrakte begreber.

Den kritiske kulturanalyse betragter det som givet, at teori, teknik og interpretationspraksis er dynamiske vilkår for konkrete analyser. Det var vigtigt at lære at håndtere samspillet mellem teori, analyse og egen praksis. Jeg har sammen med en gruppe yngre forskere været med i dette projekt fra 1977 til Lorenzers alvorlige sygdom i 1989. Mit uddannelsesforløb strakte sig over 5 år. Det er i den sammenhæng, jeg har været med til at udvikle den interpretationsmetode, som Lorenzer kalder »das psychoanalytische tiefenhermeneutische Verfahren«. Under ledelse af Lorenzer arbejdede vi i et innovativt vekselspil med andre fag, såsom litteratur, billedkunst, religion, etnologi, antropologi, musik, film og arkitektur på at gøre psykoanalytiske erfaringer læs- og brugbare i et sociologisk og civilisationskritisk perspektiv.

Fra dybdehermeneutik til oplevelsesanalyse

Til trods for at Lorenzers forskning kan relateres til kroppens prægning og socialisering i de samfundsmæssige symboliseringsprocesser, blev jeg først i forbindelse med mine *konkrete arkitekturanalyser* (Nagbøl 1986, 1994a, 1994b) bevidst om, hvor stor en betydning den konkrete bevægelse i tid og rum har for erkendelsesprocessen. Kroppen bliver gennem interpretens involvering i håndgribelige iscenesættelser til en erkendende krop. Det er, som pointeret af Maurice Merleau-Ponty (Merleau-Ponty 1945), således, at når vi ser, berører, taler og lytter, har kroppen så at sige på forhånd allerede set, talt, berørt og lyttet for os. Omverdenen bliver således virkelig, fordi tingene får deres betydning gennem vores praksis med dem. Erfaringerne er legemliggjort. De er flettet sammen i tiden og kan derfor mødes i en begivenhed. Dermed bliver historien den horisont, der instruerer erfaringens skuespil. Eksistensen er bundet til enheden af krop, verden, sprog og bevidsthed i form af et såkaldt prærefleksivt cogito. Med det *situerede* og det *legemliggjorte* overskrider vi en individualitetens tilfældighed, fordi det at kunne er at virkeliggøre en social *betydning*. Også mødet med kropsantropologien (Nagbøl 1984a) er en vægtig grund til, at jeg har modificeret mine metodiske teknikker, de teoretiske modeller, jeg benytter. Bevægelsesaspektet er blevet tillagt større betydning for oplevelses- og forståelsesprocessen. Derfor benytter jeg ikke betegnelsen »*das psychoanalytische tiefenhermeneutische Verfahren*« men kalder fremgangsmåden *oplevelsesanalyse*.¹

Den oplevelsesanalytiske erkendelsesproces

I det følgende vil jeg i korte træk gennemgå nogle af de regler og grundtræk, der er kendetegnende for oplevelsesanalysen som teoretisk-praktisk model for erkendelse og kommunikation af viden.

To modeller:

Iagttagelsesfelt ←————→ *hypotese*

1 De følgende overvejelser over de psykoanalytiske dybdehermeneutiske erfaringer og oplevelsesanalysen er udviklet på baggrund af egne analyser af arkitektoniske iscenesættelser. Artiklen: »Macht und Architektur. Versuch einer erlebnisanalytische Interpretation Der Neuen Reichskanzlei« er udarbejdet i kredsen i Frankfurt a/M. (König, H-D; Lorenzer, A; Lüdde, H; Nagbøl, S; Prokop, U; Schmid Noerr, G, / Eggert, A. (1986): *Kultur-Analysen. Psychoanalytische Studien zur Kultur*. Herausgegeben von Alfred Lorenzer). Lorenzer var min supervisor.

I naturvidenskaberne og i den subjektive idealisme er det en vedtagen fremgangsmåde, at man anlægger teoristykkerne – hypoteserne – direkte på materialet. Iagttagelserne er målrettet i lyset af en metode, hvor iagttagelserne forløber i én erkendelsesproces.

Den oplevelsesanalytiske erkendelsesproces former sig i to forskudte, men sammenhængende operationer, som jeg vil skitsere således, når man fremstiller processerne i et metodologisk perspektiv:



Interpretandum er det sujet eller felt, som er genstand for interpretationen. I en psykoanalytisk setting er det den fortalte tekst. I en interpretation af litteratur er det den læste tekst. Ved den arkitekturinterpretation er det en arkitektonisk iscenesættelse. I forbindelse med dans og idræt er det bevægelses- og kropsoplevelserne og de interaktionsmønstre, der skabes i tid og rum. I en kritisk hermeneutisk interpretation af sanselige symbolske interaktionsformer er interpretationsfiguren forholdet mellem den sanselige iscenesættelse (symbolfiguration) og socialanalytikerens oplevelse af denne.

Set fra interpretens perspektiv ser processen således ud:



Overført til en oplevelsesanalytisk interpretation:

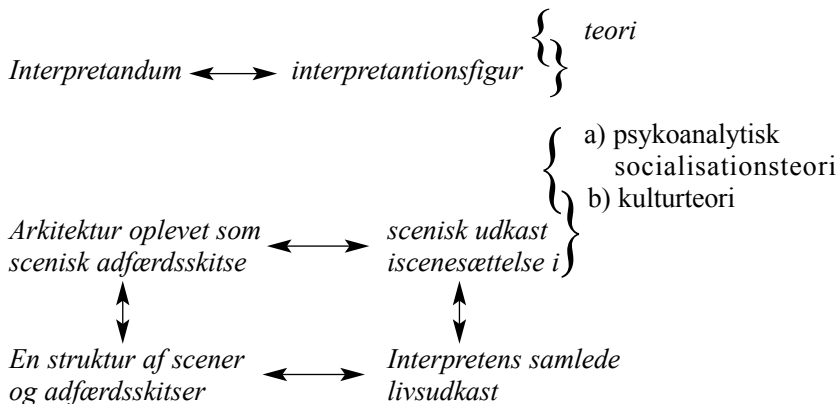


Den psykoanalytiske dybdehermeneutiske kulturanalyse handler om *Sinn Verstehen – Sinn Begreifen*, ikke om forklaringer, men derimod om at forstå meningerne med kriterierne. Man går ind i det sanselige umiddelbare møde via den sceniske forståelse med sine egne livsudkast som forudsætning – også dem, der afviger fra de sproglige normer, fordi de enten er latente eller fortrængte. De fortrængte livsudkast er trængt bort, fordi de ikke kunne føje sig under den sociale konsensus. De latente er endnu ikke kommet til bevidst udfoldelse. Interpretandum symboliserer et kollektivt drama, som man må involvere sig i. Man må afsøge undersøgelsesfeltet

ved at gå i clinch med de fremmede symboliseringsprocesser og dechiffrere dem via sine egne forudantagelser og livsudkast, sine praktiske erfaringer fra hverdagslivet.

Distancen mellem fremmed oplevelse og egen livsforståelse må overvindes i en hermeneutisk operation. Interpreten skal i starten forholde sig som analytikeren over for analysanden. Begge må indlade sig i forhold, som de prøver at forstå. De stiger ind i det drama, som tilbyder sig. Erkendelsen udspringer af det sceniske sammenspil, der følger med den sceniske forståelse. Hvis man, set ud fra interpretens perspektiv, vil opleve og erfare arkitekturen som socialisationsfelt og således begribe arkitekturens subjektivitets- og kollektivitetsstiftende funktion, da er den samlede arkitektoniske iscenesættelse ikke blot en form, en stilart, men et oplevelsespanorama af materialitetsformer, hvor belysning, lyd, farver, materialernes karakter, rummenes proportioner, sammensætning og hele placering er betydningselementer, der udtrykker og symboliserer mening, foreskriver handlinger, og en adfærdskanon, som man må prøve at forstå. Derfor er det vigtigt, at man i en hermeneutisk interpretation af oplevelserne som interpret skaber et sanseligt sammenspil med undersøgelsesfeltet.

Vi må indlade os på et spillevende forhold, hvor vi åbner for hele vores repertoire af kropslige erfaringer, som rækker ud over og bag om den gældende sproglige orden. Det er af afgørende betydning, at vi ikke på forhånd fastlåser vores forhold til det undersøgelsesfelt eller tema, som vi vil prøve at forstå ved at overtage og bruge begreber, som formaliserer os selv og vores tema under fastlagte kategorier og konforme koder, og dermed anerkender og overtager en statisk og eviggyldig teoriopfattelse, der gør os kognitivt blinde. Vi må derimod iscenesætte et interaktionsspil, hvor vi i interpretationsprocessen udnytter de slumrende, men virksomme kropslige potentialer, som kan henføres til vore egne visuelle, taktile, kinæstetiske og akustisk funderede livsudkast. De kan udnyttes i situationsspil med rum, i oplevelser og erfaringer med lys, lyd, luft, rytme berøring og bevægelse.



Den dynamiske interpretations- og interaktionsproces sættes i scene, ved at interpreteten benytter sine egne sceniske forventninger, bruger sine egne livsudkast og forudsætninger som udspil over for den arkitektoniske iscenesættelse. Således opstår der et dialektisk og pulserende vekselspil imellem »en struktur af scener og adfærdsskitser« og »interpretens samlede livsudkast«. Den sceniske forståelse udvikler sig med en scenisk deltagelse i et umiddelbart oplevelses- og bevægelsesspil, hvor man overfører og fremstiller sine egne billedlige og rumlige forventninger og iagttagelser i en serie af sceniske beskrivelser. Egne livserfaringer må sættes ind for at kunne spore og dechifre de fremmede livsudkast. Den sceniske fremstilling af interpretens sanselige mellemværende fortæller, hvad det er for affekter, associationer og forestillinger, som kommer frem i interpretationsprocessen. I det dramatiske sammenspil med iscenesættelsen er det muligt at opspore og få en fornemmelse for såvel de ønsker, fantasier og livsformer, som bliver fremmet og stimuleret, som dem, der bliver ignoreret, tabuiseret, undertrykt og eventuelt belagt med forbud i den sociale figurativ, som man er blevet involveret i.

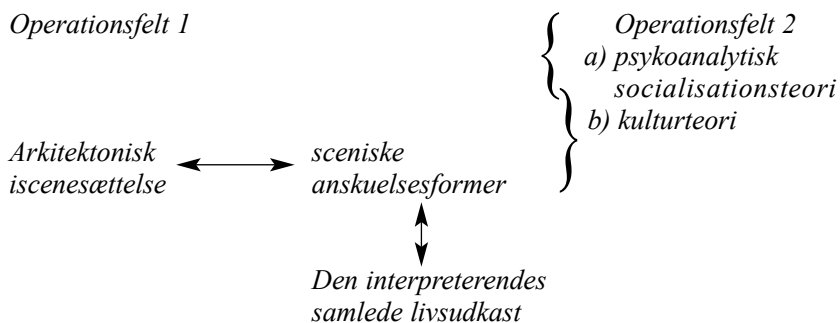
I den interpretationsproces, hvor kulturanalytikeren søgende afprøver sine egne interaktionserfaringer og livspraktiske antagelser, må afstanden elimineres mellem den fremmede oplevelse og ens egen livsforståelse. Det er i spændingsfeltet imellem individualitet og socialitet, der hvor kropslige erfaringer bliver oplevet som adfærdsformler og fremstillet i en scenisk helhed, hvor irritationer og modsætninger imellem egne livsudkast og en *manifest* handlingsanvisende iscenesættelse omsættes i et *latent* situations- og bevægelsesspil, at en ikonografisk situativ forståelse må sættes ind. I spillet med situationsbillederne må den eksisterende forskel bearbejdes, og det så gennemgribende at strukturen i de fremstillede scener lader sig bogstavere og føjes sammen til et struktureret scenisk udsagn. Det afgørende er gennem den hermeneutiske anstrengelse at formidle en iagttagelses- og forståelsesmodus, der hverken er psykologisk eller logisk, men scenisk – hvor interpretationsfigurerne må komme til syne som en struktureret opbygning af betydnings- og meningsfigurer. (Se kapitlet *Museet* i min bog *Berøvende arkitektur* (Nagbøl 1994b)).

De sceniske oplevelsesstrukturer må forstås som figurations- og interaktionsstrukturer, som en samlet meningsstruktur, hvor de sceniske udsagn ikke blot fremstiller en manifest, men også åbner for en indsigt i et ubevidst og livspraktisk bestemmende plan. (Se kapitlet *Tidens Rum* i *Berøvende Arkitektur* (Nagbøl 1994b)).

Scenisk oplevede strukturer kan føjes sammen til en symbolsk enhed, som sproglige symbolske interaktionsformer, når deres betydning, mening og struktur er oplevet, forstået og benævnt med et navn. De sanselige, umiddelbare interaktionsformer bliver i denne proces til symbolske interaktionsformer. Afstanden mellem egne livsudkast og de kollektive bliver gennemarbejdet i de situationsbilleder, der opstår i processen, lige til struc-

turen i de fremstillede scener kan bogstaveres, skrives ud og fremstilles på baggrund af egne udsagn i et samlet scenisk udsagn, i en fortælling. Via formidlingen af de livspraktiske forudantagelser, som bliver fortættet til strukturerede udsagn, kommer man til en anerkendelse af teoretiske modeller, der tillader analyse af sociale processer på flere niveauer. De kan udnyttes i den hermeneutiske forståelse, ved at den, der analyserer/interpreterer, systematiserer sine antagelser og udsagn i lyset af en eller flere af dem. For at vores hermeneutiske interpretationspraksis, den oplevelsesanalytiske interpretation, skal kunne føre til erkendelsesmæssig refleksion og begrebsdannelse, må de scenisk oplevede og forståede menings- og betydningsfigurer systematiseres og begribes i en videnssociologisk kontekst. På trods af systematiseringen forbliver antagelserne og udsagnene momenter i hele den interpreterendes levede verden.

De to operationsfelter, hvori den dybdehermeneutiske erkendelsesproces udfoldes, systematiseres og funderes, vil jeg på dette erkendelsestrin skitsere således:

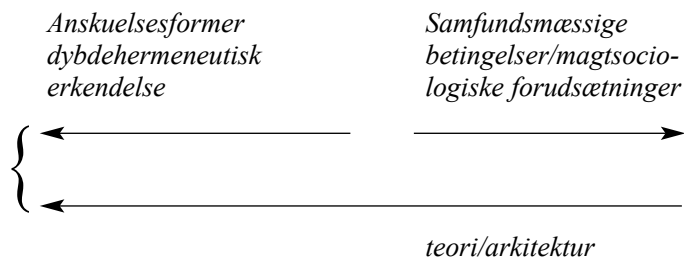


Karakteristisk for spillereglerne i operationsfelt 1 er som nævnt, at udgangspunktet for erkendelsesprocessen er det interpretandum, som man indlader sig på, i et sanseligt umiddelbart livspraktisk tiltag, således at de opsporede symbolske sammenhænge kan foldes ud og fremstilles som sceniske beskrivelser i tekst og billeder. Interpretationsfiguren bliver i interpretationsprocessen kontrolleret ved, at de tolkede oplevelser uophørligt, gang på gang føres tilbage til det fortolkede, f.eks. de konkrete oplevede scenerier, før de i den næste operation som sceniske udsagn bliver systematiseret til sceniske anskuelsesformer. Først derefter vil de sceniske anskuelsesformer være egnede til at indgå i et videre teoretisk perspektiv. Set i det metodologiske perspektiv er integrations- og erkendelsesprocessen videnskabeligt reflekteret og teoretisk funderet, når de sceniske anskuelsesformer i operationsfelt 1 er blevet systematiseret og kategoriseret og placeret som dybdehermeneutiske anskuelsesformer i operationsfelt 2.

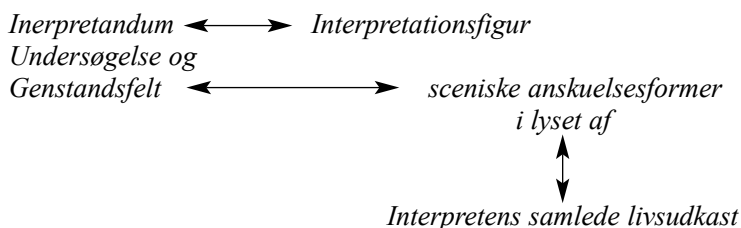
Når de oplevede og forståede interpretationsfigurer bliver systematiseret og begrebet gennem en videnskabelig refleksion, som anskuelsesformer udgående fra den dybdehermeneutiske erkendelse, er undersøgelsesfeltet, som skitsen nedenfor viser, forankret på to planer. De to planer kan hver især betragtes i et dobbelt perspektiv.

Metodologisk figur

Plan 2
Operationsfelt 2



Plan 1
Operationsfelt 1



Interpretens perspektiv



Denne fordeling, forskydning og perspektivering af teori- og praksisplanerne skal anskueliggøre, hvordan det kan lade sig gøre – om end på forskellig vis – at bevæge sig på flere planer. Teori og praksis står i en sådan relation til hinanden, at det tekniske og praktiske sammenspil med undersøgelsesgenstanden, det der er bestemmende for erkendelsesskridtene i operationsfelt 1, ikke bliver subsumeret under de teoretiske lovmæssigheder, som operationsfelt 2, qua refleksionsfelt, har åbnet op for – tværtimod. Kategorierne og metateorien må betragtes som et nyt anskuelsesperspektiv, i hvilket den praktiske interpretation ses og reflekteres.

Det er vigtigt at opretholde en dobbelt forankret tilgang til undersøgelses- og genstandsfeltet. En sanselig umiddelbar og en mere teoretisk distanceret, der er metateoretisk funderet som anskuelsesformer for dybdehermeneutisk erkendelse, men ikke på én gang og i den samme operation. Man kan og skal indlade sig i en konkret interpretationsproces, uden at en systematiseret, statisk og normeret viden blokerer for en sanselig livspraktisk tilgang til interpretandum. Alligevel fører interpretationsprocessen ikke ud i tilfældigheder, men forstås og begribes i lyset af et teoretisk koncept. Man tolker ikke ud i et uformidlet intet, krop, sprog, spontanitet, bevægelse, fantasi og viden spærrer ikke gensidigt for hinanden, men hænger sammen og er forbundet som angivet i den her fremstillede erkendelsesmodel. Både erkendelsesskridtene og erkendelsesperspektivet er helt klart relateret til hinanden.

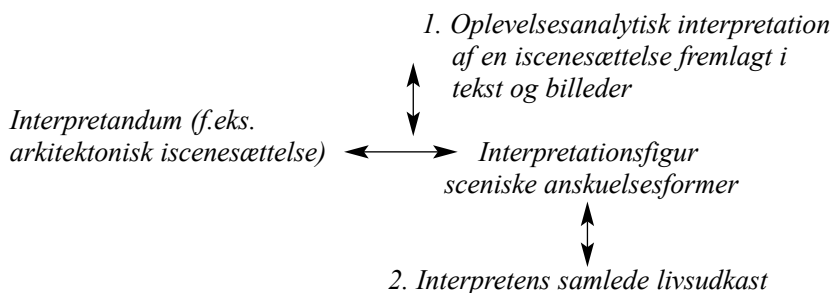
Hensigten med at etablere et andet teoriplan, et kulturkritisk, som er struktureret efter et mønster, som også kendetegner den psykoanalytiske personlighedsteori, er dels at åbne for nye kulturteoretiske horisonter, hvor de udviklede kategorier skal tjene et teoretisk perspektivskift, dels at gøre det muligt at opleve, forstå og begribe forskellige socialisationsfelters civilisatoriske betydning.

Medens erkendelsens omdrejningspunkt i den terapeutiske analyse, som nævnt, foregår mellem analytiker og analysand, handler om de infantile oplevelser, eller nærmere de infantile livsudkast, så bevæger kulturanalysen sig ud i et mere omfattende felt. Den stiller kulturelle iscenesættelser og livsudkast i forbindelse med kollektivt gyldige normer og værdier. I det ene som det andet tilfælde står konflikten mellem ubevidste ønsker og samfundsmæssige værdier i brændpunktet for den analytiske interesse. I det terapeutiske tilfælde bliver den særlige genese gået efter med spørgsmålet: Hvorledes er denne konflikt opstået for dette individ? For kulturanalytikeren stiller spørgsmålet sig anderledes, dér lyder spørgsmålet: Hvad er dette for en konflikt? Her bliver det diskussionen og forklaringen af forholdet mellem ubevidste ønsker og bevidste værdier, der bliver tematiseret.

Derfor supervision

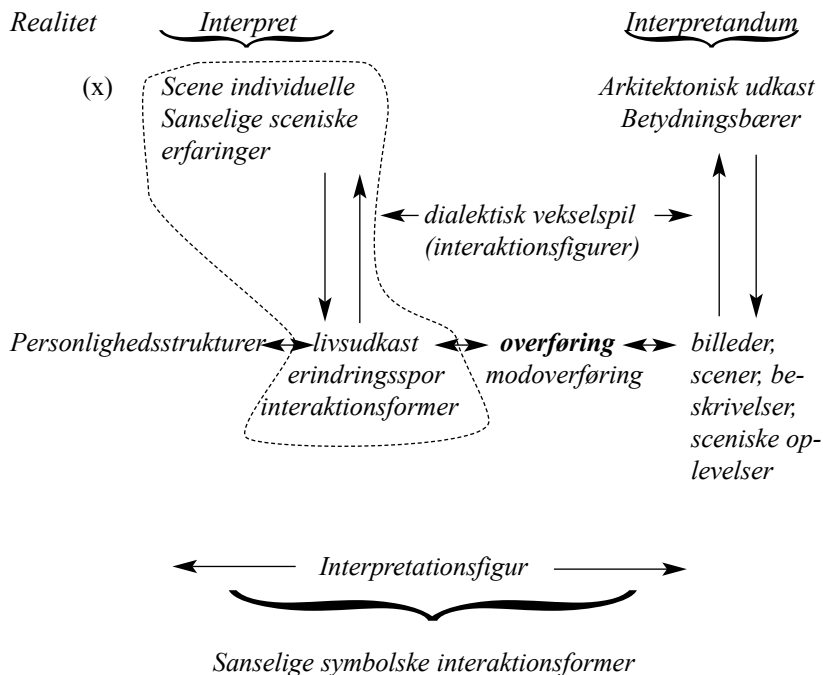
Den kritiske dybdehermeneutiske oplevelsesanalyse sætter sig som forandrede forholds- og virkningsanalyse igennem på flere planer i den samme sociale virkelighed. På den ene side kommer den dybdehermeneutiske interpretation som forståelses- og bevidsthedsproces til syne i form af et konkret værk. Et eksempel herpå er min nævnte bog *Berøvende Arkitektur. En oplevelsesanalyse af Arkitekturmuseet i Frankfurt am Main*. På den anden side sætter erkendelsesprocessen sig igennem som forandringer i kulturanalytikerens selvforståelse, som en ændring i interpretens samlede livsudkast.

Set ud fra vores metodologiske erkendelsesmodel kan man betragte de to praksisændrende processer således:



I det sanselige dialektiske vækspil imellem interpretandum og interpret finder en horisontal og en vertikal erkendelsesproces sted. En vertikal, hvor interpretens egne livsudkast og interaktionsformer bliver stillet til debat.

Når kulturanalytikeren forlader en fastlagt sproglig kontekst og indsætter sine egne livspraktiske forudsætninger i sanseligt sammenspil med en given iscenesættelse, nedbrydes distancen mellem den fremmede oplevelse og hans/hendes egen livsforståelse. Der åbnes for en forståelse af de oplevelsesformer, der forefindes som ikke bevidste socialisationsmønstre – som optræder som »naturlige« livsbetingelser med alle deres overleverede normer og regler. I det iscenesatte interaktions- og oplevelsesspil, hvor interpreten sætter sine egne sanselige potentialer på spil i en overførings- og modoverføringsproces med en arkitektonisk iscenesættelse eller anden materiel betydningsbærer, aktiveres de livsudkast, der er virksomme, dels som fantasier, dels som den tavse viden, der er indlejret i menneskers psykiske og fysiske habitus. De er rodfæstet i hele det kropslige repertoire, der forbinder os med vores visuelle, akustiske, kinæstetiske, taktile og dermed sensomotorisk oplevede verden. Det er ubevidst, kropsligt, socialt og neurofysiologisk indlejret strukturerede ressourcer, der trænger sig på for at blive realiseret som symboliseringsprocesser, der er rettet mod den gældende livspraksis.



(x) Interpretens samlede livsudkast

Idet man via den sceniske forståelse lærer at interpretere det forhold, man oplevelsesanalytisk indlader sig på, er man også blevet involveret i en socialisationsproces. Samtidig forandres bevidstheden gennem den sceniske praksis. Men formidlingskridtene erfares først i oplevelsen af overførings- og modoverføringsprocessen i den kritiske sanselige konfrontation med interpretandum. Det særlige ved fremgangsmåden er som nævnt ovenfor:

at man på en gang både deltager og prøver at forstå sin medvirken i det sanselige spil, i den figuration, man som interpret er blevet involveret i. Denne dobbelte manøvrering er ikke et forløb, hvor man benævner det, der sker fra to sider, men derimod bestemmer det som to uadskillelige, men alligevel med hinanden sammenfiltrede og konvergerende anlagte operationer, der foregår på to planer i to forskellige medier. Den kritiske hermeneutiske operation bevæger sig i mediet sprog. Den kan ikke bevæge sig på andre planer, hvorimod deltagelsen i overførings- og modoverføringsspillet foregår på det plan, som er karakteriseret ved det sanselige umiddelbare sammenspil; det sammenspil, som sætter af fra kroppen, og ikke blot åbner, men også inddrager hele det repertoire af sanselige erfaringer, som rækker ud

over den gældende sproglige orden. At man med den sceniske forståelse indlader sig på et livspraktisk forhold betyder, at oplevelsesspilrummet og vekselspillet imellem de individuelle livsudkast, proto-symbolerne og de kollektive handlingsanvisende kultursymboler, kan tydes såvel i et livspraktisk som kritisk perspektiv. Sprogets elaborede sammenkædning forbliver irreal, indtil det i en dialektisk proces skridt for skridt bliver realiseret i forbindelse med en real interageren. (Lorenzer 1974, 1977).

Den forståelse af de kollektive iscenesættelser, der i forløbet af den dybdehermeneutiske dobbeltoperation fortættes, struktureres og erkendes som sprogsymbolske interaktionsformer, er ikke en bevidstheds- og symboliseringsproces i individuel psykoanalytisk forstand. Interpretens livsudkast og interaktionsformer bliver provokeret, problematiseret og prøvet af i en livspraktisk konfrontation med interpretandum. Det er ikke fortrængte, men virksomme og endnu ikke sprogligt bevidste livsudkast, der bliver symboliseret og begrebet i lyset af en innovativ kulturkritisk forståelsesramme.

Kulturanalytikeren må i det sanselige sammenspil med de symbolske betydningsbærere lære at systematisere sine forudantagelser i interpretationsfigurer, som sætter hende/ham i stand til over en hermeneutisk anstrengelse at forstå sine egne visuelle, taktile, kinæstetiske bevægelsesspil, akustiske livsudkast og ubevidste livsudkast som sanselige symbolske interaktionsformer. De scenisk oplevede og forståede strukturer og figurer, de sanselige symbolske interaktionsformer er først begrebet, når deres betydning og strukturelle meningssammenhæng er erkendt, systematiseret og benævnt som sprogsymbolske interaktionsformer.

På baggrund af det her fremlagte metodologiske og erkendelsesteoretiske problemkompleks er det indlysende, at den dybdehermeneutiske fremgangsmåde kræver særlige kvalifikationer, såvel videnskabeligt som personligt, af dem, der benytter sig af denne interpretationspraksis. Jeg vil i forlængelse af mine egne erfaringer og den viden, der blev samlet i Frankfurt i kredsen omkring Lorenzer, prøve at anskueliggøre, hvad det er for læreprocesser, kontrolformer og kvalifikationskriterier, der må udvikles for at modellen kan bruges i en interdisciplinær praksis. Et afgørende kvalifikationskriterium er, at interpreten både skal kunne indlade sig sanseligt umiddelbart og forholde sig scenisk reflekteret til det livspraktiske opgør, som hun/han vil gøre rede for. Interpretens skal på én gang kunne udnytte sine egne potentialer i et overførings- og modoverføringsspil med proto- og kultursymbolerne og beherske en dialektisk bevægelse i mediet sprog.

Kulturanalytikeren må analogt til den praktiserende psykoanalytiker gennemgå en slags »læreanalyse«, en selverfaringsproces, hvor han i praksis lærer, hvorledes han kan gå til værks, når han bevæger sig i spændingsfeltet mellem ubevidste interaktionsformer og sanselige og sproglige sym-

boliseringsprocesser. Teknikken må læres i en sammenhæng, hvor det er muligt at opleve, hvorledes interpretationsfigurerne udfoldes i en sanselig erfaringsproces, som man i fællesskab forsøger at forstå ved hjælp af den sceniske forståelse. Oplevelsesmønsteret og interpretationsfigurerne, dvs. interpretationsprocessen, skal kontrolleres af en supervisor, inden den færdige analyse fremlægges i et kasuistisk seminar. Det dybdehermeneutiske kulturanalytiske uddannelsesforløb skal tjene flere formål:

Det er, som nævnt, vigtigt at have en afklaret teoribaggrund, så man er klar over, på hvilket videnssociologisk synteseniveau man befinder sig i forskningsprocessen. Den kritiske kulturanalyse betragter det som givet, at teori, teknik og interpretationspraksis er dynamiske vilkår, man må udnytte i forbindelse med konkrete analyser. Det er vigtigt at kunne håndtere samspillet mellem teori, analyse og egen praksis. Det er altafgørende, at man ikke dænger de forhold og det materiale, man analyserer, til med kausale forklaringer, der bygger på abstrakte og statiske begreber. En institutionaliseret kontrolinstitution skal være med til at sikre, at interpreten – den vordende kulturanalytiker – ikke belaster tema og interpretandum med subjektivistiske luner, ideologiske eller politiske fordomme. De subjektive oplevelsesfigurer må være kollektivt bindende og forpligtende uden at være forstenede.

Oplevelsesanalysens teknikker læres, og dens resultater kontrolleres ved, at de stilles til debat. Internt via den organiserede supervision, udadtil ved at interpretationsfigurerne skal kunne føres tilbage til konkrete kulturelle iscenesættelser, som de forholder sig til. Det er en realfunderet hermeneutisk fremgangsmåde, fordi dens udgangspunkt altid er en iscenesættelse, hvor en manifest struktur kan eftervises. Et rum er kendetegnet af sine materialitetsformer, proportioner, akustik, farver og belysning. Dvs. lyden, lyset, farverne, lugtene og bevægelsesbetingelserne kan, selv om skilddringen ikke vil kunne erstatte rumoplevelsen, dokumenteres ved hjælp af tegninger, fotografier og en skriftlig redegørelse.

Det er det påviselige materielle mønster i de forskellige iscenesættelser, som gør det muligt at gennemføre og kontrollere den hermeneutiske dobbeltoperation uden at tabe forbindelsen til en eksisterende realitet. Den kritiske hermeneutiske oplevelsesanalyse skal som virkningsanalyse af eksisterende forhold på denne måde sikres på såvel det vertikale som det horizontale plan.

LITTERATUR

- ANDKJÆR OLSEN, O. & KÖPPE, S. (1996): *Psykoanalysen efter Freud 1-2*. København: Gyldendal.
- FREUD, S. (1891): *Zur Auffassung der Aphasien. Eine kritische Studie*. Frankfurt am Main: Fischer Verlag, 1992.
- FREUD, S. (1915): Det ubevidste. IN: *Metapsykologi 1*. København: Hans Reitzels Forlag, 1983.
- FREUD, S. (1920): Hinsides lystprincippet. IN: *Metapsykologi 2*. København: Hans Reitzels Forlag, 1983.
- KÖNIG, H-D; LORENZER, A; LÜDDE, H; NAGBØL, S; PROKOP, U; SCHMID NOERR, G, & EGGERT, A. (1986): *Kultur-Analysen. Psychoanalytische Studien zur Kultur*. Herausgegeben von Alfred Lorenzer. Frankfurt am Main: Fischer Verlag.
- LANGER, S.K. (1942): *Philosophy in a New Key. A Study in the Symbolism of Reason. Rite and Art*. Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1957.
- LORENZER, A. (1970a): *Kritik des psychoanalytischen Symbolbegriffs*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- LORENZER, A. (1970b): *Sprachzerstörung und Rekonstruktion*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- LORENZER, A. (1972): *Zur Begründung einer materialistischen Sozialisationstheorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- LORENZER, A. (1973): *Über den Gegenstand der Psychoanalyse oder: Sprache und Interaktion*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- LORENZER, A. (1974): *Die Wahrheit der psychoanalytischen Erkenntnis*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- LORENZER, A. (1977): *Sprachspiel und Interaktionsformen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- LORENZER, A. (1981): *Das Konzil der Buchhalter. Die Zerstörung der Sinnlichkeit. Eine Religionskritik*. Frankfurt am Main: Fischer Verlag, 1984.
- LORENZER, A (1984): *Intimität und Soziales Leid. Archäologie der Psychoanalyse*. Frankfurt am Main: Fischer Verlag.
- LORENZER, A. (1986): Tiefenhermeneutische Kulturanalyse. IN: *Kultur-Analysen, Psychoanalytische Studien zur Kultur*. Frankfurt am Main: Fischer Verlag.
- LORENZER, A. (2002): *Die Sprache, der Sinn, das Unbewusstes. Psychoanalytisches Grundverständnis und Neurowissenschaften*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- MARX, K. (1867): *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie*. Berlin: Dietz Verlag, 1972.
- MERLEAU-PONTY, M. (1945): *Phénoménologie de la Perception*. Paris: Gallimard, 1956.
- NAGBØL, S. (1986): Macht und Architektur. Versuch einer erlebnisanalytischen Interpretation der Neuen Reichskanzlei. *Kultur-Analysen, Psychoanalytische Studien zur Kultur*. Frankfurt am Main: Fischer Verlag.
- NAGBØL, S. (1994a): Helgoland on Amager. *Internationa Review for the Sociology of Sport. Special Issue. Narrative Sociology*. Red. af Henning Eichberg, Volume 29, Munich.
- NAGBØL, S. (1994b): *Berøvende Arkitektur. En oplevelsesanalyse af Arkitekturmuseet i Frankfurt am Main*. København: Arkitektens Forlag.
- WINNICOTT, D.W. (1965): *The Maturational Processes and the Facilitating Environment*. London: The Hogarth Press, 1965.